

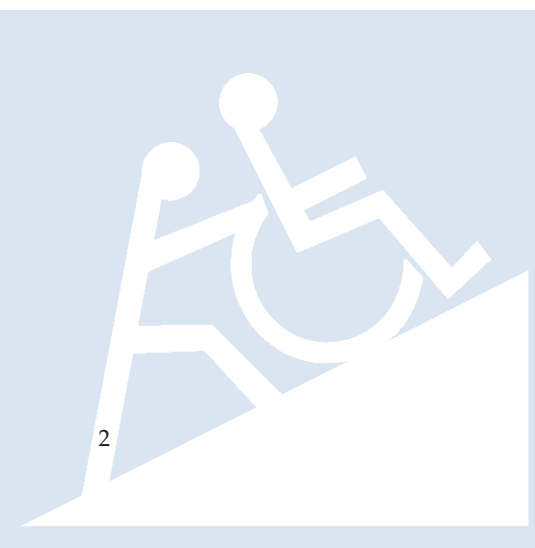

**CENTRUM
POMOCI
HANDICAPOVANÝM**

**PORADENSTVÍ PRO STUDENTY
SE SPECIÁLNÍMI VZDĚLÁVACÍMI POTŘEBAMI KOORDINOVANÉ
CENTREM POMOCI HANDICAPOVANÝCH**

Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5, 771 40, Olomouc, Česká republika
e-mail: centrum.pomoci@email.cz

V tomto materiálu nám dovoluňte stručně představit poradenské aktivity pro studenty či uchazeče o studium se zdravotním postižením či s jinými speciálními vzdělávacími potřebami Univerzity Palackého v Olomouci, které jsou koordinovány Centrem pomoci handicapovaným Pedagogické fakulty. Kromě specifikace základních priorit a nabízených poradenských aktivit uvádíme hlavní specifika tří nejčastěji zastoupených skupin studentů a uchazečů, se kterými se v naší poradenské praxi setkáváme (studenti se sensorickým postižením a se specifickými vývojovými poruchami učení) a uvádíme přehled hlavních přístupů a možnosti adaptace edukačních aktivit v akademickém prostředí.

1. ZÁKLADNÍ OBLASTI A HLAVNÍ PRIORITY PORADENSKÉ ČINNOSTI PRO STUDENTY SE ZDRAVOTNÍM POSTIŽENÍM A JINÝMI SPECIÁLNÍMI VZDĚLÁVACÍMI POTŘEBAMI NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLMOUCI

Edukační proces na tzv. **terciárním stupni vzdělávání** představuje jeden z nejsložitějších procesů, které lze v pedagogické praxi realizovat. Vysoká náročnost na kvalitu výuky se recipročně odráží ve stupni nároků kladených univerzitními pedagogy na učební výkony studentů. Jednou z povinností, vyplývajících z evropského standardu univerzitního vzdělávání, ke kterému se Česká republika v posledních letech hlásí, je, mimo jiné, zabezpečení a zprostředkování rovnoprávného **zapojení studentů se speciálními potřebami** (zdravotním postižením a jiným znevýhodněním) do vysokoškolského vzdělávání. Mnoho ekonomických studií dokazuje, jak prospěšné je podílení se na vytváření předpokladů pro tuto kategorii studentů z hlediska jejich dalšího uplatnění na trhu práce a tím i na zvýšení ekonomické síly společnosti jako celku. **Míra přístupnosti** vysokých škol se pro studenty se zdravotním postižením každý rok zvyšuje; v současné době jsme již na úrovni vyspělých evropských zemí a můžeme zprostředkovat i své zkušenosti.

Zlepšování podmínek vysokoškolského studia pro studenty se zdravotním postižením (či s jinými speciálními vzdělávacími potřebami) je nedílnou součástí náročného longitudinálního procesu **inkluze**, který by měl být, pokud má být nazván úspěšným, završen inkluzí profesní a společenskou. Stupeň a kvalita vzdělání dosaženého na tomto finálním stupni umožňuje vysokoškolským absolventům samostatnou výdělečnou činnost a díky tomu následnou menší finanční závislost na sociální a organizační podpoře státu.

Legislativní předpoklady vytvářejí základní předpoklady pro aktivní modernizaci studijních podmínek pro studenty se zdravotním postižením (či s jinými speciálními vzdělávacími potřebami), které realizují samotná univerzitní pracoviště. Přihlížejí již nejenom ke studentům s tělesným či smyslovým postižením, ale také k osobám s narušenou komunikační schopností, včetně studentů s perzistentní specifickou vývojovou poruchou učení a dalšími obtížemi. V této situaci bývá velkým přínosem práce univerzitních poradenských center, která napomáhají efektivnější komunikaci na úrovni jednotlivých organizačních stupňů vysoké školy a přispívají k průběžnému obohacování konkrétních technických, organizačních a personálních podmínek studia.

Naplnění výše uvedených úkolů a opatření nelze chápat výlučně jen jako snahu o řešení etických otázek spojených se zdravotním postižením - z dlouhodobého hlediska jsou prostředky vynaložené společností do realizace uvedených podpůrných **opatření efektivní a signifikantně návratné**. Z poznatků zemí EU, kde jsou na univerzitách servisní pracoviště pro studenty se speciálními potřebami běžnou součástí výchovně vzdělávacího systému, lze odvodit, že i u nás se míra "přístupnosti" vysoké školy pro zdravotně postižené stane ukazatelem její úrovně a kvality.

Aktivity univerzitních poradenských pracovišť pro studenty se specifickými potřebami na vysokých školách jsme shrnuli do následujících kategorií:

A. *osobní asistence*

- a. tlumočení do znakového jazyka či znakované češtiny
- b. vizualizace mluvené řeči (orální tlumočení)
- c. asistence při zajišťování mobility studentů s těžkým zrakovým postižením a s těžkou poruchou hybnosti (či kombinovanou vadou)

B. *adaptace studijních materiálů*

- a. skenování
- b. převod černotisku do Braillova písma
- c. přepis zvukových záznamů přednášek a seminářů
- d. zvětšování studijních textů
- e. finální digitalizace a tisk
- f. audiozáznamy studijních textů

C. *kopírovací služby*

D. *konzultační činnost*

- a. konzultace se studenty se speciálními vzdělávacími potřebami
- b. konzultace s tzv. intaktními studenty, zprostředkování spolupráce mezi oběma skupinami
- c. konzultace s vysokoškolskými pedagogy
- d. konzultace s rodinou studenta
- e. konzultace s pracovníky celouniverzitních zařízení
- f. konzultace s širší veřejností
- g. řešení aktuálních problémových životních situací
- h. konzultace legislativních podmínek
- i. psychologické poradenství

E. *metodická pomoc, diagnostika a diferenciální diagnostika*

- a. zapůjčení metodických materiálů
- b. pomoc při zpracování individuálních studijních plánů
- c. diferenciální diagnostika vlivů specifického znevýhodnění na studijní výkon
- d. metodická pomoc při zpracování adaptovaných studijních textů a koncepce výuky

F. *materiální a technické zabezpečení*

- a. nákup a modernizace přístrojového vybavení (včetně mobilního)
- b. zajištění spotřebního materiálu
- c. nákup odborné literatury

G. *grantová činnost*

- a. získávání finančních prostředků pro zajištění poradenských služeb
- b. zprostředkování finanční podpory studentům
- c. zprostředkování finanční podpory osobním asistentům
- d. participace při realizaci grantových projektů jiných organizací (univerzitních i neuniverzitních)

H. *publikační a osvětová činnost*

- a. publikační činnost poradenských pracovníků
- b. publikační činnost studentů
- c. organizace odborných setkání, pracovních seminářů
- d. účast na odborných konferencích, seminářích a kurzech

I. *Školící činnost*

- a. proškolení tutorů a asistentů z řad studentů
- b. proškolení pedagogických pracovníků
- c. proškolení zaměstnanců vysokých škol

J. *Mimoškolní aktivity*

- a. zabezpečení doprovodných aktivit studentů v průběhu akademického roku

Od roku 1996 je při katedře speciální pedagogiky na základě řešení grantu Fondu rozvoje vysokých škol zřízeno **Centrum pomoci handicapovaným** (dále též jako Centrum). Toto účelové zařízení je prostřednictvím svých pracovníků odborně i personálně způsobilé poskytovat konkrétní služby speciálně pedagogického zaměření všem studentům se speciálními vzdělávacími potřebami, kteří se objevují mezi uchazeči o vysokoškolské studium na fakultách UP. V rámci celorepublikové působnosti jsou tyto služby téměř *ojedinělé svou šíří*, protože na rozdíl od obdobných center na jiných vysokých školách Centrum na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého zprostředkovává poradenské služby všem kategoriím studentů se zdravotním postižením či jiným znevýhodněním, včetně narušené komunikační schopnosti či znevýhodněného sociálního prostředí.

Tímto způsobem jsou na UP **respektovány lidská práva a osobní svobody**, které jsou zakotveny v mnoha smlouvách a opatřeních, např. v doporučení Evropské unie či v Boloňské deklaraci, Střednědobé koncepci státní politiky vůči občanům se zdravotním postižením, Národním plánu podpory a integrace občanů se zdravotním postižením na období 2006-2009, Úmluvě o právech osob se zdravotním postižením. Taktéž Dlouhodobý záměr vzdělávací a vědecké, výzkumné, vývojové, umělecké a další tvůrčí činnosti pro oblast vysokých škol vypracovaný ministerstvem pro období 2006 – 2010 a jeho Aktualizace hovoří o nutnosti podpory přístupu netradičních skupin společnosti k vysokoškolskému vzdělávání, stejně jako Dlouhodobý záměr vzdělávací a vědecké, výzkumné, vývojové, umělecké a další tvůrčí činnosti UP v Olomouci. Dalším cílem je nadále pokračovat v poskytování stávajících kvalitních a koordinova-

ných službách pro tuto klientelu s akcentem na jejich flexibilitu a efektivitu a zlepšovat studijní podmínky studentů ze znevýhodněných sociálních skupin či se zdravotním postižením.

Studentům se speciálními vzdělávacími potřebami Univerzity Palackého poskytuje Centrum pomoci handicapovaným vysoce **odborný, kvalitní a komplexní poradenský, technický a terapeutický servis**, vyvíjí spolupráci se studijními odděleními jednotlivých fakult, poskytuje poradenské služby pro vyučující a spolupracuje i se středními školami, na nichž studenti se speciálními vzdělávacími potřebami studují. Kontakty s praktickými aspekty života zprostředkovaných v rámci Centra přispívají k udržování vysoké odborné úrovně vysokoškolských pedagogů a studentů studijního oboru Speciální pedagogika a dalších příbuzných oborů participujících na jeho aktivitách. Prioritou Centra je **poradenská pomoc studentům se speciálními vzdělávacími potřebami Univerzity Palackého**, popřípadě uchazečům o přijetí ke studiu. Všichni poradenští pracovníci vykonávají svou činnost v rámci své vlastní akademické práce bez nároku na zvláštní finanční ohodnocení.

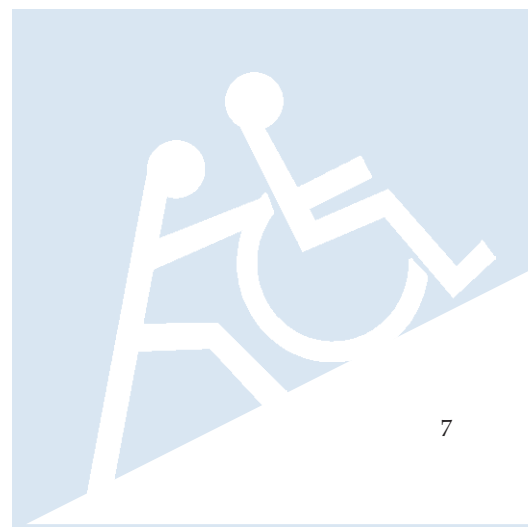
V jednotlivých odděleních Centra jsou poskytovány speciální poradenské služby především pro **osoby**:

- s narušenou komunikační schopností či se specifiky komunikace vyplývajícími z kulturně-jazykově odlišného prostředí,
- se zrakovým postižením,
- se sluchovým postižením,
- s poruchou hybnosti a chronickým onemocněním,
- se specifickými poruchami učení a pozornosti,
- s více vadami (např. duálním sensorickým postižením - hluchoslepotou)
- s pervazivními vývojovými poruchami (např. poruchy autistického spektra)
- s psychickými obtížemi.

Poradenský servis poskytovaný výše charakterizované klientele prostřednictvím Centra pomoci handicapovaným má již svou dlouholetou tradici a patří k nejstarším pracovištím na vysokých školách v ČR. Poradenský servis je svým záběrem, obsahem a bezplatnou dostupností ojedinělý. Je poskytován odborníky Katedra speciální pedagogiky Pedagogické fakulty v úzké kooperaci s Katedrou aplikované tělesné výchovy Fakulty tělesné kultury UP v Olomouci. Tímto způsobem je zajištěna kvalita a koordinace poskytovaných služeb. Vedle studentů a uchazečů o studium na UP se zdravotním postižením či ze znevýhodněného sociálního prostředí využívají poradenské služby také pracovníci a pedagogové UP, učitelé uchazečů o studium UP se zdravotním postižením či ze znevýhodněného sociálního prostředí a taktéž rodiny těchto uchazečů. Každoroční zhodnocení činnosti Centra bývá podrobněji analyzováno ve *Zprávě o činnosti Centra pomoci handicapovaným*, která je předkládána vedení Univerzity Palackého.

Finanční dotace získané na základě úspěšné realizace projektů MŠMT ČR a dalších organizací vytvořily kvalitní základ pro další rozvíjení jeho aktivit. Zvýšil se však také zájem zdravotně postižených studentů o studium na univerzitě, což vede k nezbytnosti pokračování v již započaté realizaci modernizace Centra, která má ve svém konečném důsledku průběžně podporovat rozvoj edukačních podmínek studentů se speciálními vzdělávacími potřebami.

V průběhu realizace projektů byly vytvořeny a udržovány konkrétní vazby na poradenské asistenční služby pro studenty se specifickými potřebami na úrovni Magistrátu Města Olomouc v podobě aktivní účasti na projektu Bezbariérová Olomouc. Na jednotlivých setkáních pracovní skupiny tohoto projektu jsou řešeny konkrétní problémy vyplývající z odstraňování architektonických a technických bariér, se kterými se studenti UP na území Města Olomouc potýkají. Koordinovány jsou aktivity poradenské, zpracovávána jsou dotazníková šetření, které např. v roce 2004 zmapovalo bezbariérovost přístupu do ordinací lékařů a do zdravotnických pracovišť v Olomouci. Výsledky byly zakomponovány a prezentovány na regionálních internetových stránkách města Olomouc a dle vyhodnocení ohlasů jsou hojně využívány nejenom osobami s poruchami hybnosti či se sensorickým (zrakovým a sluchovým) postižením, ale rovněž jejich asistenty a průvodci z řad studentů UP v Olomouci. Tímto způsobem se zjednodušil přístup ke zdravotnickým pracovištím s eliminací konfliktních situací, ke kterým docházelo v případě neznalosti architektonických podmínek a technického vybavení ordinací a pracovišť s ohledem na specifické podmínky zdravotního postižení. Na úrovni celostátní i zahraniční probíhá aktivní kooperace s poradenskými centry v Brně či v Praze, s Univerzitou Komenského v Bratislavě a s dalšími institucemi (např. s pedagogicko-psychologickou poradnou v Olomouci, Státní vědeckou knihovnou v Olomouci, apod.) a s Olomouckým krajem.

2. Specifika poradenské činnosti na UP

Charakter poradenských aktivit směřovaných ke studentům či uchazečům o studium se zdravotním postižením na Univerzitě Palackého je determinován nejenom širokou škálou jednotlivých typů a stupňů závažnosti zdravotního postižení studentů a jiných speciálně vzdělávacích potřeb, ale také značnou rozdílností požadavků, vyplývajících z obsahového zaměření studijních oborů na konkrétních fakultách (tj. např. z tzv. profilu studenta).

V rámci vysokoškolského studia na UP je možné vyčlenit **determinanty shodné (spojující) či rozdílné**:

- a. Za shodný prvek požadavků všech studovaných oborů lze považovat vysoké nároky na samostatnost vysokoškolského studenta, a to jak z hlediska jeho mobility, tak z hlediska tzv. samostudia.
- b. Naopak rozdíly lze najít např. v požadavcích na jazykovou kompetenci (v českém či cizím jazyce), sociální komunikaci (např. pedagogické či klinické praxe studentů), technickou způsobilost (manipulace se speciální přístrojovou technikou, práce s počítačem, apod.) a další.

Determinace poradenských technik a prostředků je samozřejmě primárně ovlivňována studenty samotnými. Kromě individuálních *osobnostních charakteristik* zde spolupůsobí *specifika jejich zdravotního postižení* či jiného znevýhodňujícího problému, který komplikuje jejich edukaci. Obtíže a potřeby studentů vyplývající ze sensorického postižení (narušení zraku a sluchu) a narušené komunikační schopnosti se značně liší od potřeb a obtíží studentů s poruchami mobility.

V posledních letech se navíc zvyšuje počet studentů se speciálními vzdělávacími potřebami, kteří chtějí část svého **studia absolvovat v zahraničí**. Rovněž vzrůstá počet žádostí o pobyty zahraničních studentů, takže je nutné zabezpečit koordinaci všech výše uvedených aktivit podpurných poradenských center, univerzitních pracovišť a jejich administrativních oddělení tak, aby byly studentům a pedagogům umožněny služby v rámci pobytu v celém rozsahu, včetně zabezpečení spolupráce s dalšími regionálními, národními či mezinárodními agenturami (zabezpečení mobility během dopravy do akademické instituce cílové země, zabezpečení odborných studijních praxí a stáží v místních vzdělávacích či klinických institucích, tlumočnicků apod.).

U studentů **se sluchovým postižením** nalézáme hlavní oblast problémů v obtížích *v interpersonální komunikaci* (užívání znakového jazyka a míra jeho znalosti studentem samotným, jeho spolužáků či jeho vyučujícími, úroveň orální komunikace, využívání služeb tlumočnicků orálních i tlumočnicků znakového jazyka či znakované češtiny, zprostředkování přepisu vytvořených zvukových nahrávek přednášek do jejich grafické podoby, konzultace problémových pojmů z odborné terminologie, apod.) a v požadavcích *na technickou podporu* (používání zesilovacích souprav, diktafonu, audiovizuálních pomůcek, využívání komunikace prostřednictvím internetu, kopírovací služby).

Požadavky studentů **se zrakovým postižením** směřují především do sféry *technického a materiálního zázemí* (hardwarové a softwarové vybavení, spotřební materiál pro zajištění digitalizace textů - převod do Braillova písma, zvětšování studijních materiálů, speciální tiskárny a psací stroje pro nevidomé, apod.).

Zajištění co nejvyššího stupně *samostatné mobility* je prioritou pro studenty s **poruchami hybnosti**. Jedná se především o rekonstrukci stávajících univerzitních prostor tak, aby vyhovovaly základním architektonickým požadavkům na bezbariérovost, což vzhledem k převážně historickému charakteru těchto prostor vyžaduje vynaložení značných finančních prostředků. Studenti s tímto druhem postižení také využívají již zakoupené speciální rehabilitační pomůcky a mobilní přístrojové vybavení.

Zvláštní skupinu tvoří studenti s **narušenou komunikační schopností**, včetně *perzistentní specifické vývojové poruchy učení*, jednak vzhledem ke značné heterogenitě skupiny a jednak s ohledem na značnou variabilitu konkrétních projevů. Studenti s objektivně stanovenou diagnózou SVPU¹ vyžadují především *úpravu podmínek hodnocení studijních výkonů* (úprava testových materiálů či přímo forem zkoušení, prodloužení časového limitu), popř. *formální úpravu studijních materiálů* (strukturace materiálů, zvukový přepis, apod.). Rozmanitost obtíží u studentů s těžší formou narušené komunikační schopnosti rovněž omezuje všeobecné zestručnění jejich požadavků, ale do popředí se dostává problém vytvoření takových podmínek, *tzv. komunikačních situací*, které jim nebudou bránit v přirozeném vyjádření jejich skutečných znalostí a dovedností (především u osob s koktavostí², breptavostí³, s těžší formou narušení článkování řeči⁴ či s poruchou hlasu⁵). Univerzitní pedagogové by měli poskytovat svou péči bez jakékoli národnostní, etnické či náboženské diskriminace. Pokud v rámci své intervence tento přístup nezohledňují, zvyšuje se potenciální riziko desinterpretace chování a jednání studenta (rodiče či jiného člena rodiny) či dokonce vzniku **kulturně-jazykové diskontinuity**, která může mít následně negativní dopad na všechny aktivity přímo poskytované v rámci edukačního procesu na vysokých školách. Zvláštní pozornost je proto v posledních letech věnována studentům z **odlišného kulturně-jazykového zázemí**, kteří mohou mít specifické obtíže vyplývající z bilingvismu či multilingvismu a odlišných kulturních hodnot a tradic, které mohou zkreslovat jejich akademické výkony a způsobovat problémy v rámci sociální interakce a komunikace. Jedná se při tom o specifika verbální i neverbální komunikace, dietních nároků a další. V některých případech může docházet k zaměňování obtíží s projevy specifických vývojových poruch učení a jiných poruch, popřípadě se u nich mohou vyskytovat konkrétní typy zdravotního postižení či jiných speciálních vzdělávacích potřeb. Proto je nutné všechny specifika posoudit a vytvořit na akademické půdě prostředí reflektující respektování kulturní diverzity a kulturně-lingvistického zázemí, přičemž by se mělo vycházet z uplatňování principů **multikulturality** a **multikulturního vzdělávání** s vědomím nutnosti akcentování kulturního pluralismu a pozitivně vnímané rovnocenné hodnoty kulturního prostředí jedince.

Je vhodné, aby měli studenti s kulturně-jazykovými specifiky na vysoké škole možnost jejich individuální diagnostiky a korekce nejlépe s využitím odborné **logopedické intervence** či poznatků logopedů ze zemí s delší tradicí a zkuše-

¹ Specifickou vývojovou poruchou učení – dyslexie, dysgrafie, dysortografie, dyskalkulie

² Balbuties

³ Tumultus sermonis

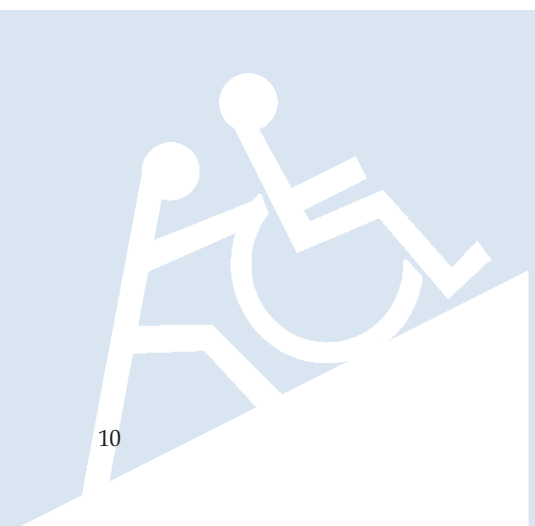
⁴ Dysartrie

⁵ Dysfonie

ností s multikulturním typem vzdělávání v rámci edukace dospělých studentů. V opačném případě hrozí přehlédnutí, podcenění či přímo dezinterpretace mnohých subtilních i výraznějších symptomů, které mohou být zdánlivě nepodstatné, ale svými důsledky mohou negativně ovlivnit nejenom edukační proces, ale také sociální a později profesní uplatnění.

U studentů **s více vadami (kombinovaným postižením)** závisí jejich požadavky na poradenskou činnost na charakteru a stupni jejich primárního zdravotního postižení a jejich výsledné symptomatologie; buď převažují obtíže *v komunikaci, nebo s mobilitou studenta*. Na základě těchto skutečností je následně vyžadována konkrétní aktivita poradenského pracoviště.

Všechny výše uvedené kategorie studentů však více či méně často požadují osobní asistenci jak v rámci zajištění výuky, tak ve volnočasových aktivitách.

3. STUDENTI SE SLUCHOVÝM POSTIŽENÍM

Jedinci se **sluchovým postižením** představují velmi různorodou skupinu, jejíž variabilita je dána především různou strukturou a hloubkou sluchové vady, dobou, kdy k postižení došlo, celkovou úrovní rozvoje osobnosti a sociokulturními podmínkami, v nichž probíhala časná i následná surdopedická intervence. Je-li dítě v útlém věku postiženo ztrátou sluchu, je zbaveno možnosti dorozumívat se mluvenou řečí, která je hlavním způsobem předávání informací v slyšící společnosti. Dorozumívat se mluvenou řečí připadá slyšícím lidem samozřejmě, ale i slyšícímu dítěti trvá dva až tři roky, než se naučí nejen vyslovovat všechny hlásky, ale také porozumět obsahu sdělovaného. Pro sluchově postižené dítě je mnohem přirozenější přijímat informace prostřednictvím *vizuálněmotorického komunikačního systému - znakovým jazykem*. Děti se sluchovým postižením se však rodí převážně *slyšícím rodičům*, kteří znakový jazyk vůbec neovládají nebo neovládají tak dobře, aby mohl sloužit k předávání informací umožňujících náležitý rozvoj jejich osobnosti. Vhodné podmínky pro rozvoj dorozumívacích technik založených na vizuální percepci mají tak jen děti, které se narodily v neslyšící rodině, v níž je znakový jazyk běžným komunikačním prostředkem.

Studenti se sluchovým postižením na vysoké škole představují velmi nehomogenní *skupinu*, lišící se především mírou schopnosti komunikovat většinovým jazykem. Větší problémy s recepcí českého jazyka se objevují především u studentů, kteří jsou absolventy základních a středních škol pro sluchově postižené. Nemají vždy potřebnou slovní zásobou, která je nezbytná pro pochopení zejména teoretických základů jednotlivých výukových disciplín, neboť se zde kromě českého jazyka objevuje mnoho cizích slov nebo např. latinských názvů, které představují další jazyk, jemuž jsou vystaveni. Snazší situaci mají studenti se sluchovým postižením, kteří byli v průběhu školní docházky integrováni do běžných základních i středních škol, neboť měli příležitost vytvořit si určité mechanismy usnadňující jim nejen komunikaci se slyšícími spolužáky, ale i studium. Integrovaní studenti se sluchovým postižením také absolvovali v rámci primárního či sekundárního stupně vzdělávání výuku některého z cizích jazyků, takže v některých případech mohou pokračovat v jeho studiu na vysoké škole a splnit studijním programem předepsané zkoušky.

Spektrum a rozsah poskytovaných služeb studentům se sluchovým postižením vždy záleží na individuálním posouzení a vyhodnocení konkrétní situace. Studentům, kteří při komunikaci preferují znakový jazyk, mohou být *tlumočeny* informace *znakovým jazykem*. Může se však stát, že neslyšící student nebo tlumočnické nejsou ve znakovém jazyce plně kompetentní - nejčastěji se objevuje neznalost přesných znaků pro odborné termíny, jejichž význam se musí při tlumočení opisovat. Tím dochází k časové diskrepanci mezi projevem přednášejícího a překladem tlumočnicka, což může vést nejen k narušení kontinuity tlumočeného ale především k úniku některých důležitých informací. Zkušenosti ukazují, že tomuto problému je možné předejít seznámením tlumočnicka s tématem přednášky, aby se mohl připravit a v případě potřeby měl k dispozici ekvivalentní vyjádření.

Tlumočení do znakové češtiny, kdy kromě gramatických významů nesených flexí českého jazyka dochází prostřednictvím znaků téměř k doslovné vizualizaci mluveného projevu přednášejícího, je pro sluchově postižené studenty, kteří dostatečně ovládají český jazyk, přístupnější. Ovšem i v případě tlumočení do znakové češtiny, stejně

jako při tlumočení do znakového jazyka, se mohou tlumočník i student se sluchovým postižením potýkat s nedostatečnou znalostí znaků pro odborné termíny.

Studentům se sluchovým postižením, kteří dobře odezírají a jsou plně kompetentní v českém jazyce, je možné zajišťovat dostupnost informací formou *vizualizace mluvené češtiny* (orálního tlumočení). Jedná se o simultánní bezhlasé opakování důležitých informací z projevu přednášejícího tak, aby sluchově postižený student mohl recipovat mluvený jazyk s maximálním porozuměním obsahu a bez časového prodlení. Zajišťovat orální tlumočení mohou i studenti ze stejné studijní skupiny, neboť tato forma tlumočení nepředpokládá speciální znalosti. Je třeba jen se studentem absolvovat krátké zacvičení, při němž se ten, kdo bude tlumočit, naučí artikulovat takovým způsobem, aby mu sluchově postižený student dostatečně porozuměl.

Pro všechny formy tlumočení je důležitá *pozice tlumočníka* vzhledem ke studentovi se sluchovým postižením. Je třeba najít určitý kompromis mezi potřebami studenta a organizací přednášky, semináře či cvičení pro ostatní studenty. Zkušenosti ukazují, že v případě, že student se sluchovým postižením i tlumočník sedí v blízkosti přednášejícího, podaří se udržet nejen potřebnou míru informací, ale i určitý kontakt mezi přednášejícím a studentem se sluchovým postižením, který je přítomností tlumočníka poněkud narušen. Při seminářích a cvičeních, které jsou založeny na vzájemné komunikaci studentů, je třeba, aby student se sluchovým postižením seděl v místnosti na takovém místě, které by mu umožňovalo zrakem identifikovat mluvčího, jehož projev je mu tlumočen.

Poněkud jiná je situace u sluchově postižených s voperovaným *kochleárním implantátem* (přístroj jehož princip je založen na stimulaci přežívajících vláken sluchového nervu) nebo u studentů se sluchovým postižením s vadou dobře kompenzovanou sluchadly. Tito zpravidla preferují zvukový příjem informací, který je však možný jen za velmi příznivých akustických podmínek. Většinou neznají žádný vizuálněmotorický komunikační prostředek (znakový jazyk, znakovanou češtinu, daktyl) a také jejich odezíráni není tak dokonalé, neboť se při dorozumívání spíše spoléhají na svůj sluch. Při přednáškách, kdy vyučující mluví dostatečně hlasitě, v přiměřeném tempu a příliš nemění svou pozici, mohou sledovat mluvený projev celkem bez větších problémů. Mnohem obtížněji jsou schopni vnímat mluvenou řeč v seminářích, v nichž obvykle hovoří více osob, mluví z různých míst v místnosti a někdy i současně. Při seminářích bývá zpravidla větší hluk, který nedovoluje přijímat studentovi informace v takové podobě, aby byl schopen dekodovat celkový význam sdělení.

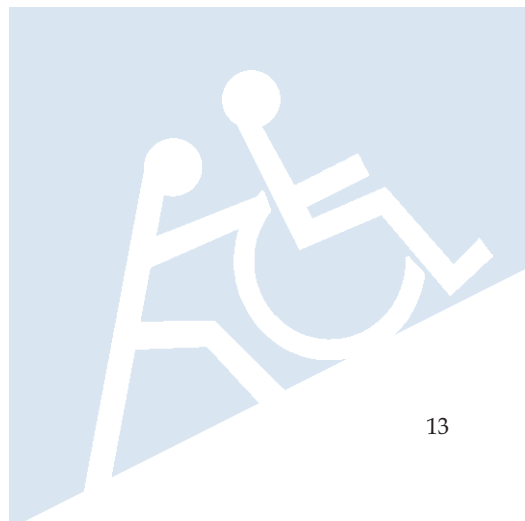
Při **komunikaci se studentem se sluchovým postižením** je vhodné se neustále přesvědčovat o tom, zda opravdu porozuměl všem podstatným informacím. Kontrolu je lépe provádět prostřednictvím konkrétních otázek, při nichž musí zopakovat základní údaje (Co jste rozuměl?), než jen vyžadovat potvrzení na dotaz: „Rozumíte?“. Sluchově postižený, který je neustále vystavován situacím, v nichž dostatečně nerozumí verbálnímu projevu (ať již z jakéhokoliv důvodu), na dotaz, zda rozumí, většinou přikývne, neboť představa, že bude na sebe neustále strhávat pozornost okolí, je pro něj často velmi frustrující. Může se také stát, že vzhledem k náročnosti odezíráni mohlo dojít k omylu při pochopení obsahu sdělovaného, což v případě informací týkajících se zejména termínovaných studijních povinností, může vést k vážnému nedorozumění. Dobrým řešením je požadavky k semestrálním a ročníkovým atestacím dávat studentovi se sluchovým postižením písemně. Pokud student se sluchovým postižením nemá dostatečně srozumitelný mluvní projev,

je možné jeho vědomosti prověřovat písemně. U časově limitovaných atestací je vhodné stanovenou dobu prodloužit nejméně o jednu třetinu.

Studentovi se sluchovým postižením při plnění předepsaných studijních povinností jsou poskytovány další *speciální služby*, které spočívají v přepisu přednášek z audiozáznamů, jazykové pomoci při písemných projevech a ve spolupráci s oddělením pedagogických praxí při zařazování studentů na průběžné a souvislé praxe.

Pro **zkvalitnění pregraduálního studia** sluchově postižených studentů je možno vypracovat speciální studijní programy se vstupním kurzem do vysokoškolského studia, získat pomocné studijní texty, teze přednášených disciplín a pojmových slovníků v časovém předstihu umožňujícím delší přípravu, možnost individuálního studijního plánu, přidělení osobního konzultanta z řad vysokoškolských učitelů, zajištění tlumočení a speciálních pomůcek, nabídnout tlumočnické nebo asistenční služby po dobu celého studia

Sluchové postižení je řazeno v klasifikaci světové zdravotnické společnosti k těm nejtěžším. Dokladem toho je celá řada více či méně úspěšných pokusů poskytnout sluchově postiženým takové vzdělání, aby bylo srovnatelné s úrovní vzdělání slyšící populace a umožnilo tak rovnoprávný přístup k pracovnímu začlenění do majoritní slyšící společnosti. Nutno přiznat, že většina, byť dobře myšlených snah, zatím nevedla k překonání silné komunikační bariéry zapříčiněné sluchovým postižením. Snad akceptování přirozeného jazyka sluchově neslyšících – znakového jazyka, přinese nový pohled na možnosti vzdělávání jedinců preferujících vizuální příjem informací a usnadní vzájemnou interkultur-ní komunikaci.

4. STUDENTI SE ZRAKOVÝM POSTIŽENÍM

Zrakové postižení můžeme definovat jako stav, kdy poškození zrakového analyzátoru nebo jeho funkcí vytváří vážnou překážku v procesu informovanosti člověka v nejšířším slova smyslu, ovlivňuje jeho celkový rozvoj, utváření osobnosti, následně pracovní uplatnění a existenci ve společnosti.

Nevidomost je natolik závažné postižení, že se dotýká celé osobnosti jedince. Vlivem nevidomosti tyto osoby nemohou správně kontrolovat svou mimiku zrakem. U nevidomých je narušena tvorba představ o okolním světě, s určitými obtížemi zvládají prostorovou orientaci, je omezeno jejich společenské i pracovní uplatnění. Orientační schopnost nevidomých je závislá na souhrnu sluchových, hmatových, kožních i čichových pocitů. S řečí se nevidomí seznamují nejdříve sluchovou cestou, mají často sklon k verbalismu.

U jedinců se **zbytky zraku** se jedná většinou o těžké orgánové postižení zrakového analyzátoru, které je zapříčiněno buď vadami získanými, nebo vrozenými. Jedná se o kategorii osob, která se nachází na hranici mezi osobami slabozrakými a nevidomými. Jsou to osoby, jejichž ostrost zraku s co nejlepší korekcí se pohybuje od 6/18 – 3/60.

Zbytky zraku nejsou neměnné, ale může docházet k jejich zhoršování, ale i ke zlepšování v závislosti na příčině zrakovém postižení, proto se od první třídy učí tzv. dvojmetodou (jak černotisk, tak Braillovo písmo). U této kategorie zrakově postižených osob jsou značně omezeny zrakové představy, grafické schopnosti, rovněž uplatnění na trhu práce bývá nesnadné. Zbytky zraku jsou tyto lidé schopni využívat při prostorové orientaci jen částečně, číst a psát mohou jen přiměřeně zvětšený či jinak upravený text.

U **slabozrakých osob** se jedná o snížení zrakové ostrosti obou očí a to i s optimální brýlovou korekcí, které je tak velké, že postiženému činí potíže v běžném životě. Je to vada orgánová a neodstranitelná, často také progredující.

Samozřejmě i jedinci se zrakovým postižením, kteří úspěšně složili maturitní zkoušky, ať již na speciálních středních školách pro zrakově postiženou mládež či na běžných středních školách, mají možnost studovat na vysokých školách.

V České republice nejsou žádné vysoké školy, které by se specializovaly na přípravu studentů se zrakovým postižením, ale při velkém počtu vysokých škol a univerzit vznikla či vznikají **podpůrná centra**, která mají být nápomocna při zvládnutí studia studentů i se zrakovým postižením.

V posledních letech dochází na vysokých školách k nárůstu počtu studentů se zrakovým postižením i k **rozšíření spektra oborů**, které studují. Při výběru studijního oboru je důležité zohlednit nejen zájem a studijní předpoklady uchazeče, ale i vhodnost oboru vzhledem k typu zrakového postižení a možnostem dalšího uplatnění po ukončení studia.

Přes výrazný rozvoj **tyfлотechniky**, která usnadňuje přístup osobám se zrakovým postižením k informacím, je studium pro osoby se zrakovým postižením mnohem náročnější než pro jedince bez postižení. Výše uvedená centra jsou jednou z vhodných forem, které mohou být nápomocny při řešení nastalých situací.

Vysoké školy by již při samotném **přijímání ke studiu** měly upravit podmínky tak, aby odpovídaly potřebám uchazeče, což v praxi znamená např. úprava přijímacích testů do elektronické podoby, vytištění v bodovém písmu nebo zvětšené podobě, případně adekvátní prodloužení času pro vypracování odpovědí.

V průběhu studia potřebují studenti se zrakovým postižením mimo jiné úpravu textů podle typu zrakové vady, odpovídající technické zázemí, zajištění odborných konzultačních a poradenských služeb.

Zrakově postižený student se může úspěšně účastnit výuky na terciárním stupni vzdělávání pouze v případě, jak již bylo uvedeno, že jsou zajištěny **materiální podmínky a metodické postupy**, které umožňují překonávat informační deficit způsobený senzoryckým postižením.

Informace mohou studenti přijímat především akusticky, dále prostřednictvím materiálů vyhotovených v Braillově písmu či ve zvětšeném černotisku.

Zvukové nahrávky textů i texty samotné si může student zapůjčit v knihovnách pro zrakově postižené. K dispozici jsou zvukové nahrávky i knihy v bodovém písmu a hudebniny (ve speciální Braillově notaci). Zvukové nahrávky či digitalizované podoby některých skript a učebnic si studenti mohou vypůjčit přímo v Centru pomoci handicapovaným na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci při Katedře speciální pedagogiky. Dále je možno vypůjčit tytéž nahrávky skript a učebnic v Univerzitní knihovně UP v Olomouci.

V případě potřeby je možno konkrétní studijní materiály pro zrakově postižené studenty **individuálně načíst** či **přizpůsobit potřebám studenta digitalizací**, nebo **zvětšením**. Při načítání textů je nutno dodržovat určitá specifika, která zajišťují potřebnou srozumitelnost textu.

Například:

- ✓ rytmičnost, melodičnost a plynulost čtení,
- ✓ uvádění čísel stran, obrázků, grafů i s detaily pro vytvoření adekvátní představy,
- ✓ uvádění přesné citace.

Kvalita načítaného textu může být rovněž ovlivněna například zdravotním stavem toho, kdo text načítá, nebo nežádoucími zvuky z okolního prostředí. Neměly by se také vyskytovat faktické chyby.

Pro **zpracování studijních textů** do bodového písma je nezbytná velmi kvalitní kopie textů, případně text na disketě či CD s minimálními grafickými úpravami (tabulky, obrázky, zvýraznění písma). Pro přepis do Braillova písma je tedy potřeba vlastnit počítač se čtecím zařízením (skener), po oskenování je nutno text zkontrolovat, případně opravit chyby vzniklé skenováním. Dále se s použitím speciálního softwaru přeloží text z černotisku do Braillova písma a vytiskne se na tiskárně (např. Everest) přímo do bodového písma.

Počítač je rovněž vybaven programem Index Obr, který rozpozná dokument vytištěný v Braillově bodovém písmu s využitím v podstatě standardního skeneru. Nevidomí tedy mohou pracovat se svými braillovými texty jako s běžnými texty, včetně všech forem prezentací a komunikací, pro který je počítačový systém připraven, jako je například syntetická řeč, e-mail, internet apod. Nevidomí tedy snadno pořídí kopie vypůjčených braillových originálů, dále jsou schopni převést vlastní poznámky, napsané ručně na Pichtově stroji, do formy počítačových souborů pro jejich další zpracování.

V poslední době využívá většina studentů **vlastní notebook s hlasovým výstupem**, a proto jsou nejžádanější publikace právě v elektronické podobě. Na základě zmíněného proto probíhá na úrovni vysokoškolských center debata o tom, jak nejlépe přizpůsobit neskenovaný text.

Slabozrací studenti mohou na počítači pracovat se **speciálním zvětšovacími programy**, které plně vyhovují jisté třídě požadavků částečně vidících. Prostřednictvím tohoto programu lze zvětšit text, je možné zvětšit na obrazovce jen část okna, lze konvertovat barvy i nastavit kontrast dle potřeby, nabízí synchronizované zvětšování a odečítání obrazovky hlasem. Programy mají inteligentní sledování myši, psacího kurzoru a ovládacích prvků GUI, vyhlazuje schodovité hrany zvětšeného textu a grafiky. Student může pracovat i se zvýrazněným kurzorem, může si nechat přečíst všechny podstatné ovládací prvky Windows, přečíst text po znacích, po slovech či po řádcích pouhým pohybem kurzoru, dává studentovi hlasovou odezvu zapisovaných znaků a slov, podporují hlasovou syntézu v několika jazycích, např. českém, anglickém, německém, francouzském, španělském, italském.

Studenti i vyučující mohou využít pro edukativní účely například Pichtovy stroje pro psaní Braillova písma s využitím speciálních papíru pro tyto stroje, dále diktafony či přístroje Arie, Eureka, což je malý přenosný počítač s instalovanými programy a hlasovým výstupem. Pro tisk je možno ji připojit k černotiskové nebo bodové tiskárně. Klávesnice má celkem dvacet kláves (první skupina kláves slouží na zapisování textu, druhou skupinou volíme různé funkce a prostřednictvím třetí skupiny kláves se můžeme pohybovat uvnitř psaného textu). Příkladem funkce je například diář (oznámí dobu a datum schůzky), kalendář, kalkulačka, hudební editor, obsahuje teploměr, textový editor, hodiny, telefonní seznam až na sto čísel, braillovou klávesnici.

Mimo Euréky a Arie, kterou využívají spíše starší studenti je možno zapůjčit také přenosný počítač (notebook) se **zvětšovacím nebo odečítacím programem**. Tato zápujční služba je mezi našimi asi nejvyužívanější. Ostatní přístroje se zapůjčují opravdu sporadicky.

Z dalších pomůcek, které lze dobře při studiu na vysoké škole využít, je možno uvést klasická barevná **televizní lupa** i přenosná barevná televizní lupa, kterou využívají opět studenti slabozrací. Jedná se o ergonomické provedení ručně vedené televizní lupy ve tvaru počítačové myši do dlaně, s vlastním přenosným monitorem, nebo ji lze připojit k běžnému monitoru do anténního nebo video výstupu. Zařízení obsahuje miniaturní vysoce citlivou kameru. Lupa dává zvětšený obraz čtené předlohy na monitoru, při čtení je nutno pohybovat kamerou a předloha zůstává v klidu. Provedení lupy umožňuje i silně slabozrakému uživateli pohodlně číst běžný tisk i v méně přístupných místech (v silném hřbetu knihy). Lupa má volitelné zvětšení textu, je také možno nastavit text pro čtení v různých režimech, a to: pozitiv, negativ, možnost zbarvení textu i pozadí dle potřeb slabozraké osoby, fotorežim pro prohlížení obrázku.

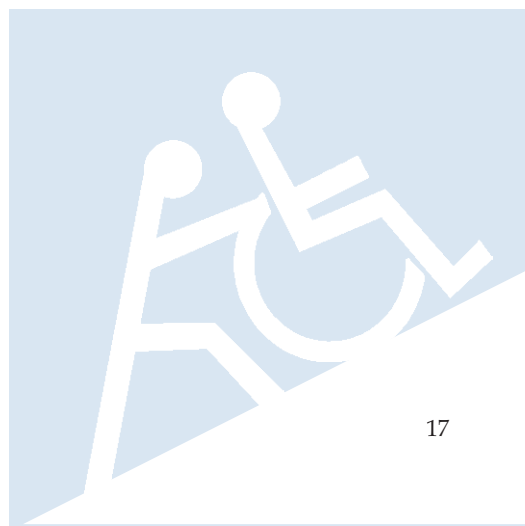
V centrech podpory vysokoškolského studia zrakově postižených by měly být k dispozici i pomůcky, které studentům pomáhají zvládat každodenní úkoly spjaté s **prostorovou orientací, sebeobslužnou činností** atd. Z dalších pomůcek vedle slepeckých bílých holí jsou to: figurkový šestibod, kolíčková písanka I. a II. velikosti, Pražská tabulka a Hradecká tabulka psaní Braillova písma, psací stroj se standardním rozložením kláves pro psaní deseti prsty a s bodovým výstupem, magnetofon, reliéfní obrazový materiál, Braillovský řádek připojený k počítačové sestavě (nevidomý může číst hmatem to, co je na obrazovce monitoru počítače), dymokleště pro vytváření popisek, rýsovací souprava pro výuku geometrie v matematice, reliéfní mapy, diktafony využívané ve výuce a pro načítání skript a učebnic pro nevidomé.

Součástí zabezpečení optimálních podmínek pro studium osob se zrakovým postižením je i zabezpečení **odborné poradenské činnosti**. Je třeba, aby byla zaměřena jednak na konzultace ve studijních záležitostech pro zvládnutí vysoké náročnosti studia, ale rovněž na poradenství pro zájemce, tedy **budoucí uchazeče o studium a jejich rodiče**.

Při řešení studijních problémů by měla být pozornost v rámci poradenských služeb zaměřena na konzultace k **psaní ročníkových, závěrečných či diplomových prací, k přípravě na zkoušky, zápočty, závěrečné a státní zkoušky**.

Poradenství by ale nemělo být směřováno pouze na studenta se zrakovým postižením, ale musí zahrnovat i konzultace **pro všechny pracovníky pedagogické i nepedagogické**, kteří se studentem přichází do styku, tak aby byli dostatečně obeznámeni se specifiky, která ze zrakového postižení vyplývají a mohli tak použít při kontaktu se studentem odpovídající přístupy.

Ze služeb, které studenti s nevidomostí a se zbytky zraku hojně využívají jmenujme především nácvik tras a prostorové orientace v okolí kolejí, školy a v centru města. Tento nácvik je vždy prováděn v kooperaci jak se spolužáky, ale především s kvalifikovaným odborníkem na tuto oblast.

5. STUDENTI SE SPECIFICKÝMI VÝVOJOVÝMI PORUCHAMI UČENÍ

Studenti s objektivně stanovenou diagnózou SVPU vyžadují především **úpravu podmínek hodnocení studijních výkonů** (úprava testových materiálů či přímo forem zkoušení, prodloužení časového limitu), popř. **formální úpravu studijních materiálů** (strukturace materiálů, zvukový přepis, apod.). **Hlavními specifiky studentů s SVPU v dospělosti** je např. preference *tzv. pravohemisférového zpracování*⁶ informací ovlivňující obtížnou *manipulaci s verbálním materiálem* v podobě čtené, slyšené i psané. Studenti mívají obtíže při *zpracování delšího textu*, ze kterého nejsou schopni vydělit podstatné informace. Pokud u nich přetrvávají formální obtíže ve čtení, může dojít *k deformaci porozumění obsahu* (příčinou je příliš pomalé čtení či přímo komolení slov). Problémy může činit také zápis (forma diktátu), kdy student nestačí provádět *selekcí podstatných pojmů*. Pokud je u něj navíc těžce narušena grafomotorika, může se celý průběh zápisu zpomalovat do té míry, že si student nedokáže dělat písemné poznámky. Obtížná je *strukturace textu*, např. při zpracovávání osnovy písemných prací, popřípadě při strukturaci učiva. Existují však *tzv. L-typy dyslexie*⁷, které se na rozdíl od předešlého typu projevují chybami z příliš velké rychlosti čtení a nedostatečné kontroly obsahu. Student vynechává slabiky či celá slova, domýšlí text, přeskakuje řádky. Častá bývá také porucha *tzv. vybavování slov*, která se projevuje neschopností vyhledat adekvátní pojem z tzv. lexikonu. Pojmenování je pomalé a mnohdy nepřesné. Poruchy *fonologického uvědomování* jsou příčinou mnoha obtíží v českém, ale i v cizích jazycích. U studentů s SVPU selhávají především *tzv. metafonologické dovednosti a metakognice*. Jelikož se jedná o schopnosti a dovednosti formované od raných stadií ontogeneze, nelze je již v dospělém věku dostatečně účinně korigovat; mnohdy je můžeme už jen kompenzovat. U studentů se SVPU se velice často projevují problémy, které vyplývají *s časoprostorovou orientací*. Vnímání času je záležitostí osvojení si určité lineární posloupnosti, což je schopnost převážně levohemisférová. Jestliže přijmeme hypotézu převahy preference pravé mozkové hemisféry u osob se SVPU, potvrdíme tím prokázané obtíže studentů s organizací času, rozvržením jednotlivých aktivit během dne. Tatáž snížená schopnost zorganizovat si čas potřebný na vyřešení úkolu se promítá jak do samostatné přípravy studenta na zápočty a zkoušky, tak do problémů s dodržením časových limitů během zkoušení.

V poradenské praxi se často setkáváme se stížnostmi studentů s SVPU na **přístup pedagogů**. Ne vždy je však za nepřiměřený postoj ke studentu se SVPU zodpovědný pedagog či poradenský pracovník. V praxi vysokých škol u nás i v zahraničí není neobvyklé, že student svou poruchu učení tají, a to jak při přijímacích zkouškách, tak v průběhu běžného průběhu studia. Bojí se případného nepřijetí ke studiu či negativního vnímání své poruchy okolím. Odvolávat se začne až v situaci, kdy neuspěje u zkoušky (např. z cizího jazyka) nebo když má problémy se zpracováním či obhajobou diplomové (popř. závěrečné či bakalářské) práce.

Jiným případem je **neopodstatněné upozorňování** na SVPU i v případech, kdy se nejedná o skutečnou poruchu, ale o pouhé obtíže v učení. Na rozdíl od základních či středních škol, na kterých je možno v rámci integrace žáka s SVPU získat finanční dotaci, nelze vysoké školy podezřít z této snahy „vykazovat studenty s objektivní diagnózou“. Zahra-

⁶ Např. tzv. P-typ dyslexie

⁷ Převažuje tzv. levohemisférové zpracování

niční poradenští pracovníci se však s tímto problémem setkávají. Hovoří o „deklaraci pomoci“ např. osobám s dyslexií, na základě které se student rozhodne pro studium na dané fakultě a později zjistí, že faktická podpora zaostává nad původně přislíbenou.

V rámci **základních poradenských strategií** lze např.:

- ✓ analyzovat učební styl studenta (strategie učení), techniku mluveného a psaného projevu a navrhnout nové
- ✓ analyzovat psychické obtíže, sekundární projevy SVPU a zkušenosti s dosavadní intervencí
- ✓ navrhnout jednorázovou finanční dotaci pro materiální a technické zabezpečení (jednorázová stipendia)
- ✓ navrhnout účast na speciálních seminářích či kurzech, popřípadě konzultace
- ✓ zjistit, zda studentu nebyla indikována farmakoterapie

Z hlediska **hodnocení studijních výkonů** lze:

- ✓ adaptovat formy zkoušení (nahradit písemnou zkoušku obsahově rozšířenou ústní formou a opačně⁸)
- ✓ navrhnout delší časový prostor pro zpracování tématu či úkolu⁹
- ✓ navrhnout doučovací lekce, speciální konzultace
- ✓ navrhnout využití přístrojové techniky (notebook, diktafon)
- ✓ či speciálního softwaru (výukový či určený přímo ke korekci obtíží)
- ✓ navrhnout využívání literatury (výkladové slovníky)
- ✓ ověřit způsob využívání kompenzačních strategií (opravy pravopisu v textových editorech, skenování a zvětšování textů, adaptace kontrastu figury a pozadí při psaní¹⁰)
- ✓ zvukový záznam zkušebních instrukcí a úkolů a umožnění jeho reprodukce studentem
- ✓ zprostředkovat adaptaci studijního textu a jeho audiozáznam (vytváření knihoven textů)

V mnoha vyspělých zemích světa se dyslexie a jiné SVPU se vytvářejí svépomocné podpůrné skupiny osob s dyslexií, které se snaží o prosazení svých zájmů v oblasti legislativní a institucionální. V současnosti setkáváme s následujícími trendy a navrhovanými možnostmi:

- ✓ utváření pracovních skupin pro doučování
- ✓ osobní asistence
- ✓ adaptace formy závěrečných či diplomových prací (v zahraničí je umožňováno nahradit písemnou formu mluvenou prezentací či určitým produktem vlastní činnosti)¹¹
- ✓ vytváření „čtecích“ softwarových programů a přístrojů, které skenují text a převádějí ho do zvukové podoby¹²
- ✓ tvorba elektronických publikací.

⁸ Při čtenářských obtížích či dysortografii často nepomáhá pouhé doplňování chybějících částí textu.

⁹ Ve většině zemí většinou 25 % času navíc, v USA dokonce 50 %.

¹⁰ Využívání barevných fólií či změna kontrastu barvy textu a pozadí na monitoru.

¹¹ Otázkou zůstává, zda by tento fakt měl být uveden v dodatku diplomu.

¹² Programy jsou různé, u některých je možnost zvolit si mezi více typy hlasů (ženský, mužský, dětský, apod.).

